

❖ ÂŞIK EDEBİYATI TERMINOLOJİSİ ❖

KAYNAKLAR

1. DİLÇİN, Cem; **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK yayımları, Ankara 1997.
2. DİZDAROĞLU, Hikmet; **Halk Şiirinde Türler**, Ankara 1969.
3. ONAY, Ahmet Talat, **Türk Halk Şiirinin Şekil Ve Nev'i**, (hzl. Cemal Kurnaz), Akçağ yayımları, Ankara 1996.
4. YARDIMCI, Mehmet; **Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri**, Ürün Yayınları, Ankara 1998.

Acem Koşması: Saz şairleri koşma tarzındaki bazı musammat şiirlere acem koşması derler. Acem koşması denilmesinin nedeni yalnız besteye değil vezne de bağlı olmasındandır.

*Ah ey sipihr-i gaddâr
V'ey tali'-i sitemkâr
Rahm etmedin bu ben zâr
Her demde gördü azâr.*

*Derd ile yandı cismim
Kan ile doldu çeşmim
Mahv oldu ism ü resmim
Kaldım garîb ü nâcâr*

*Derdim benim bilinmez
Eşk-i terim silinmez
Emvâc-ı gam yenilmez
Manend-i seyl-i enhâr
(Zekâyi)
(ONAY, s. 124-125)*

Ağıt: Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan acıları anlatmak amacıyla söylenen şiirlerdir. Bu şiirlerde kişinin ölümünden duyulan üzüntünün yanında onun iyilikleri de dile getirilir.

Anonim halk şiiri malı olan ağıtlar da vardır. Bunlar genellikle genç yaşta ölen kız ve

delikanlılar için söylenir. Ayrıca gelin olan kızlar için de ağıtlar yakılabilir. Klasik şiirimizde bu yolda aruzla yazılan şiirlere mersiye adı verilmiştir.

*Sefil baykuş ne gezersin bu yerde
Yok mudur vatanın illerin hani
Küsmüş müsün selâmımı almadın
Şeydâ bülbül şirin dillerin hani*

*Ecel tuzağını açmaz mısın
Açıp ta içinden kaçamaz mısın
Azâd eyleseler uçamaz mısın
Kırık mı kanadın kolların hani
..... (Hıfzî)
(DİLÇİN, s. 342-343)*

Ahlâkiyât: Halk şairleri ve saz şairlerinin eserleri arasında ahlâk telkin eden şiirler olduğu gibi türküler, şiirler arasına serpiştirilmiş olanlar da vardır. Ahlâkiyâtı bilhassa mâni ve türkülerde ve bunlarında bentlerinin son beyitlerinde aramak doğru olur. Böylece halkın ruhuna tesir etmek mümkün olur.

*Sultanlık isteyen dü-cihân içre
İbtida nefsinin bilmeklik hüner (Zahmî)*

*Ahde vefâ eyle dönme sözünden
Yalancıdan iman gider din gider. (Gevherî)
(ONAY, s. 260-276)*

Ankara Koşması: Ankara'da koşma, bir nev'i raks havasına denmektedir. Ankara koşması adıyla saz heyetleri tarafından çalınıp okunmaktadır.
(ONAY, s. 93)

Askı Geleneği: Bk. Muamma (YARDIMCI, s.187-191)

Âşık: Bir hazırlığı olmaksızın irticalen şiir söyleyen, çoğunluğu saz çalabilen kişilerdir. Âşık ve saz şairi sözcükleri aynı anlama gelmektedir. Bu terim yerine **çöğür şairi, halk aşığı, bâdeli âşık, ozan** terimlerinin kullanıldığı da olur.

Âşıkların bir kısmı ümmîdirler. Okuma yazma bilmezler, hiç öğrenim görmemişlerdir. Şiirlerini saz eşliğinde söylerler. İrticalen, hazırlıksız şiir söyleme, başlıca özellikleridir. Şiirleri hece ölçüsüyle olmakla beraber bu kuralın dışına çıkarak aruzla söyleyenler de olmuştur. (Sümmânî, Âşık Şenlik gibi)

Âşıkların bir kısmı ise belirli bir öğrenimden geçtikleri gibi saz çalmasını da bilirler. Bunlar şiirlerini hem aruz hem de hece ölçüsü ile söylemişlerdir.(Âşık Ömer, Gevherî, Dertli, Erzurumlu Emrah gibi)

Diğer bir kısım Âşıklara ise kalem şûârası adı verilmektedir.(Bk. Kalem Şûârası)

Âşıkların yetişme biçimlerine baktığımızda, buldukları sosyal çevrelere göre yetişenleri ve kendi çabaları ya da çeşitli etkilerle yetişip âşık olanları görmekteyiz. Buldukları sosyal çevrelere göre yetişenler din ve tasavvuf ortamında, köy ve aşiret ortamında, kasaba ve şehir ortamında, asker ocaklarında ve göçebe çevrelerde yetişenler olarak ayrılabilirler. Kendi çabaları veya çeşitli etkilerle yetişenler ise usta-çırak ilişkisi neticesinde, halk hikâyeleri dinleyerek, rüya sonrasında, manevî etki sonucu, dert ve sevdâ nedeniyle ve diğer nedenlerle âşık olabilirler. (DİZDAROĞLU, s. 19-20) (YARDIMCI, s. 93-105) (ONAY, s. 5)

Âşık Edebiyatı: İslamiyet öncesi sözlü edebiyat geleneğinin bir devamı olan, her hangi bir kesintiye uğramadan Anadolu'da XII. yüzyıldan başlayarak gelişip yeni bir sentezle varlığını koruyan, temsilcilerini adları ve yaşadıkları çağlar belli olan âşıkların oluşturduğu bir edebiyattır. (YARDIMCI, s. 216)

❖
Âşık Fasılları: Âşıkların toplum karşısında geleneğe bağlı olarak sazlı ve sözlü olarak yaptıkları uygulamaların tümüne âşık fasılları adı verilmektedir. (YARDIMCI, s. 174)

❖
Atışma: Âşıkların irticalen, karşılıklı olarak, belirli kurallar çerçevesinde , dinleyenler karşısında, sazlı ve sözlü olarak söyleşmelerine atışma adı verilmektedir. Bu söyleşmelere **âşık karşılaşmaları, deyişme, karşıberi, kovalama,** adları da verilmektedir. Eskiden **muaşere** (münazara) ya da **tekellüm** adlarıyla anılan bu şekle **sistemli deyişler** de denmektedir.

Atışmada atışmanın değişik biçimleri de diyebileceğimiz taşlama (Bk. taşlama), muamma (Bk. muamma) leb değmez (Bk. leb değmez) biçimleri uygulanabilir. (YARDIMCI, s. 176)

❖
Ayak Açmak: Ayak kelimesi kafiye mânâsına gelmektedir. Âşıklık geleneğine göre en yaşlı olan âşık ya da orada bulunan bir usta âşık düz ayak ya da geniş ayak denilen, uyağı sağlayacak kelimelerin bol olduğu bir ayakla deyişmeyi açar.

Bu bölümde âşıklar karşılaşma nedenlerini dile getirir, konu ve dörtlük sayısında bir sınırlama söz konusu değildir. Hatta her hangi bir konuda açılan ayağa uyararak sohbet tarzında söyleşilerde de bulunabilirler. (YARDIMCI, s. 176)

❖
Ayaklı Divan: Gazel biçimindeki divanın dizeleri sonuna fâ'ilâtün fâ'ilün ölçüsünde ziyâdeler ekleyerek yazılan müstezattır. Buna yedekli divan da denir. Uyak düzeni: a(a)a(a)-b(b)a(a)-c(c)a(a)...şeklindedir. (DİLÇİN, s.354-356) (ONAY, s. 185-186)

Ayaklı Kalenderi: Divan edebiyatındaki müstezat biçimine halk şairleri ayaklı kalenderi ya da yedekli kalenderi derler. Ölçü ve uyak düzeni bakımından divan müstezadından hiçbir farkı yoktur. Bir şiirin her mısraının nihayetine mef'ûlü mefâil ya da mef'ûlü faülün gibi bir ziyade ekleyerek meydana gelir.

Ey gülşeni cennette biten verd-i tarâvet

Vey bûy-ı letâfet

Cennette mi ser çektin eyâ sevi-i kâmet

Bilmem ne alâmet

Sen padişeh-ı kişver-ı mahbûb-ı cihânsın

Sultân-ı zamânsın

(Erzurumlu Emrah)

(DİLÇİN, s. 360) (ONAY, s. 198-206)

Ayaklı Koşma: Koşmanın ilk dörtlüğünün ikinci ve dördüncü, diğer dörtlüklerinin de sadece dördüncü dizelerine beş heceli ziyade eklemekle oluşan koşmaya denir. Uyak düzeni şöyledir: ba(a)ba(a)-cca(a)-ddda(a)... Ayaklı koşmalar genellikle musammat koşma biçiminde yazıldığından **musammat ayaklı koşma**, **musammat müstezad koşma** da denir.

Ey benim cânânım cân içre cânım

Şûh nevcivânım olma bi-vefâ

Rahm eyile bana

Ben sana kurbânım gel kes gerdânım

Dök yerlere kanım tek ol âşinâ

Olma bi-vefâ

Nâr-ı aşkın serde düştüm yek derde

Şeklin perilerde yoktur kişverde

Ellerin hançerde zerrin kemerde

Her gördüğün yerde gel bakma kıya

Cân sana fedâ (Gedâyî)

(DİLÇİN, s. 312-313)(DİZDAROĞLU, s. 80-81)

Ayaklı Semâi: Ayaklı semâi, Divan edebiyatı nazım biçimlerinden müstezad-ı sūdâsiyenin aynıdır. Yani, uzun dizeler mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün ölçüsünde

ziyadeler ise mefâ'îlün mefâ'îlün ölçüsündedir. Uyak düzeni de ayaklı divanda olduğu gibidir. Bu biçim yedekli semâi olarak da bilinir.

Be hey zâlim benim erbâb-ı aşka âşinâ dersin

Geçersin rüya gülmezsın

Sulu şeftali-i vaslım kamu derde devâ dersin

Öpülmezsın sevilmezsın

Sana ağıyâra meyletme dedikçe zıddına gittin

Bana yüz bin hitâb ettin

(Kenzî)

Her dize bir mefâ'îlün parçasına uyan dört söz öbeğine bölünmüş ve her öbeği öteki dizelerde birbirini izleyecek biçimde yazılmış murabba biçimindeki semâilere de ayaklı semâi denir. Her parça bir numarayla gösterilirse, dörtlüklerde bu parçaların izlediği sıra şöyledir.

1 2 3 4 a

2 3 4 5 a

3 4 5 6 a

4 5 6 7 a

Efendim gel bana bildir bu istiğnâ ne âdettir.

Bana bildir bu istiğnâ ne âdettir adâlettir

Bu istiğnâ ne âdettir adâlettir halâvettir

Ne âdettir adâlettir halâvettir nezâkettir

(Hengâmî)

(ONAY, s. 190-193)

Bâde içme: Görülen rüya sonucunda manevî bir değişime uğrama, âşık olmadır. Âşık edebiyatında bâde içme, rüya motifi, bir gelenek icâbıdır. İnanışa göre âşık olmak için ya usta yanında yetişmek ya da mutlaka pir elinden bâde içmek gerekir.

Bâde halk biliminde alkollü içki anlamına gelmez. Şerbet, su gibi içilecek bir şey

olabildiği gibi elma, nar, ekmek, üzüm gibi herhangi bir yiyecek de olabilir. Hatta ele verilen bir saz da bâde olabilmektedir.

Âşık edebiyatında rüya; kişinin şiir söyleme yeteneği kazanmasında, dini bilgiler ile ledün ilmini öğrenmesinde, kişinin âşıklık özellikleri kazanmasında önemli bir etkidir. Rüya genellikle gençlik ve çocukluk çağında görülür. Âşıklar, çıraklık, çevre, saz-söz, maneviyât, sıkıntı, deprasyon gibi nedenlerden sonra rüya görmekte ve bâde içmektedirler. Bâde bir pir, üçler beşler, yediler, kırklar ve Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli gibi bir din ulusu tarafından içirilir. Bâde türleri er dolusu (Bk. er dolusu) ve pir dolusu (Bk. pir dolusu) olmak üzere iki türdür.

Bâde için âşığın ağzından köpükler gelir ve sayıklar. Genç, saz çalınarak uyandırılmaya çalışılır. Sazın sesine uyanan genç o güne kadar saz çalmasını bilmemesine rağmen eline verilen sazı çalar.(YARDIMCI, s. 135-166)

Bağlama: Bk. Soru-Cevap

Bağlama: Kopuzun Anadolu'ya geldikten sonra aldığı biçimdir. Halk türkülerinin değişmez sazı olarak kullanılmaktadır. Ses ve perde düzeni bakımında son derece esnek olup Anadolu'nun çeşitli yörelerinde az çok değişikliklerle kullanılmaktadır. (Bk. divan, bozuk bağlama, çöğür, cura, küvür) (YARDIMCI, s. 208)

Bahr-ı Müsel: Her mısraı dört müstef'ilün vezninde ve her beyiti sekiz kafiyeli parçadan ibaret bir musammat olan satrancın özel bir şeklidir. (ONAY, s. 159-160)

Barışma (Övme-Uğurlama): Atışma sonunda söylenen uğurlama deyişlerine denir. (YARDIMCI, s. 184)

Bercest: Güzel ve büyük düşünceleri dile getiren mısralara verilen addır. (ONAY, s. 9)

Beyit: Bir mısranın kendisiyle aynı ölçüde olan ve aralarında mânâ yönünden ilgi bulunan diğer bir mısra ile birleşmesiyle yapılır.

Beyitler ya kafiyeli olur, yahut olmaz. Kafiyeli olursa saz şairlerince beyit, olmazsa müfret adını alır (Bk. müfret). Şu halde manzum atalar sözünün pek çoğu ayaklı beyit gibidir.

Kıraçta bağlarım yok

Ardımda ağlarım yok.

Taze işve ile gonca gülünden

Bülbüle armağan ah u zâr geldi. (Gevherî)

Halk arasında beyitlerin birinci mısraına **üst**, ikinci mısraına **alt** denir. Saz şairleri **üst diyim, alt diyim** derler. (ONAY, s. 10-19)

Bozuk: Anadolu'da halk arasında uzun saplı bağlamaya "**bozuk**" ya da "**bozuk bağlama**" adı verilir. Perde sayısı kısa saplı bağlamaya göre daha fazladır. Üç sıra yedi telli bir sazdır.(YARDIMCI, s. 209)

Buta Alma: Bk. Bâde içme (YARDIMCI, s. 140)

Cevap: İran edebiyatında nazire karşılığıdır. Nazireler bir cevap, karşılık mahiyetinde olmalıdır. (ONAY, s. 346-356)

Cönk: Âşık edebiyatının kaynaklarından. İçerisinde âşıkların ve meraklıların yazdıkları gazel, rübâi gibi Divan edebiyatı ürünleri ile genellikle âşıklara ait koşma, semâi, destan gibi söyleyeni belli ürünler bulunan, genellikle aşağıdan yukarıya doğru açılan ve halk arasında dana dili ya da sığır dili olarak bilinen bir çeşit defterdir. Cönklerde sayfa numarası belirtilmez. Genellikle bozuk bir

yazı ile yazılmışlardır. Şiirlerin ya da konuların sırası önemli değildir. Standart bir ölçüleri olmadığı için eni boyu birbirini tutmaz. Cönkleri yazanlar genellikle halktan kişiler oldukları için imlâ yanlışlarının yanında şekil yanlışlıkları da yapabilirler. (YARDIMCI, s. 213-215) (ONAY, s. 20)

Cura: Bağlama ailesinin en küçük sazına verilen addır. Teknesi küçük, sapı oldukça kısa olan bu saz, üç sıra ve altı tellidir. (YARDIMCI, s. 209)

Çağur: Güney Türkmenlerinden tahtacılar tarafından kullanılan bir saz olup altı ya da dokuz tellidir. Üçerli üç tel ya da ikişerli üç tel halinde düzenlenir. 15 perdesi vardır. (YARDIMCI, s. 209)

Çoğur: Dağıstan tarafından Avar Türkleri tarafından kullanılan altı perdeli bir bağlama çeşiti olup, Yalova'nın güney köyünde yaşayan Avar kabilesi tarafından hala kullanılmaktadır. (YARDIMCI, s. 209)

Çöğür: Tahta göğüslü, 36 perdeli, gövdesi büyükçe bir saz olup Anadolu'da yaygın olarak kullanılmıştır. Üçerden dört guruplu 12 tellidir. Zaman içerisinde bir takım değişikliklere uğratılmıştır. Bağlamanın atası sayılan çöğürün ilk biçimi üç tellidir. (YARDIMCI, s. 209)

Damura: Malatya yöresinde kullanılan bağlama cinsinden saza verilen addır. (YARDIMCI, s. 209)

Dâsitân: Bk. Destan

Dedim-Dedi: Halk şiirinde yaygın olarak kullanılan bir biçim olup koşma ve semâilerdeki âşık ve sevgilinin dedim dedi ifadesine bağlı olarak, karşılıklı söyleşmeleridir. Bu tür şiirlere **mürâca** adı da

verilir. Sevenin övgülerine, güzellemelerine karşılık sevilenin küçümsediği, böbürlenerek güzelliği ile övündüğü durumların ifadesidir. Bu tür şiirlerde soyut ve somut varlıklar kişileştirilir. Masal unsurlarına da yer verilmektedir. Divan şiirinde de örnekleri görülen bu tür şiirler, genellikle sorulu cevaplı olarak düzenlenir. Bir dize soru, bir dize cevap biçiminde olanları olduğu gibi soru ve cevabı aynı dize içinde olanlar da vardır.

Anadolu Türk edebiyatında bu türün ilk örneği Kadı Burhaneddin'e aittir. Bunun dışında Emrah, Âşık Hasan, Kul Nesîmi, Âşık Ömer'de bu şekilde şiir söylemişlerdir.

Aydım ona sevük

Bezni taba ne elük

Keçting yazı kerik

Kırlar edhiz dedik

Aydı sening udhu

Emgen telim udhu

Yumşar katığ ödhü

Könglüm sanga yüğrük

(Kaşgarlı Mahmut)

Dedim kalem nedir dedi kaşımdır

Dedim inci nedir dedi dişimdir

Dedim on beş nedir dedi yaşımdır

Dedim on altıdır dedi ki yok yok

(Emrah)

(YARDIMCI, s.192-197)

Destan: Destan sözcüğünün aslı Farsça "dâstân"dır. Bu sözcük XIII. yüzyıldan bu yana Divan edebiyatında ve Halk edebiyatında değişik eserleri kapsamına almıştır. Halk edebiyatında bir takım

manzum masallar (Dâstân-ı Âhmet Haramî), mensur biyografik romanlar (Destan-ı İmam Ali), mensur epik karakterli romanlar (Cengiznâme) bu adla anılmış bunun yanında halk şiirinde bir türe de ad olmuştur.

Tür olarak destan, semâî ve varsağı gibi koşma tipine girmektedir. Ancak dörtlük sayısı, konu, anlatım ve ezgi gibi yönleriyle ondan ayrılmaktadır.

Destan, dört dizeli bentlerden meydana gelen, halk şiirinin en uzun nazım biçimidir. Dörtlük sayısı kimi destanlarda yüzü bile geçmektedir. Genellikle hece ölçüsünün on birli veya sekizli kalıbıyla yazılan destanlar, çok çeşitli konuları işlerler. Hikâye etmenin esas olduğu bu tür, özel bir ezgiyle okunur ve şâir son dörtlükte mahlasını söyler. Uyak düzeni şöyledir: baba (xaxa) ccca ddda eeea...Koşma tipindeki şiirlerin zincirleme biçimine en çok destanlarda rastlanmaktadır. Destanları konularına göre: Savaş destanları (*Bosna Destanı-Âşık Ahmet*), deprem, yangın, salgın gibi olaylarla ilgili olanlar (*Erzincan Destanı-Sabit Müdam*), eşkıya ve çevrede ün salmış kişilerin serüvenlerini anlatanlar (*Bıdikoğlu Destanı*), mizahi destanlar (*Esnaf Destanı*), toplumsal taşlama, yergi ya da eleştiri niteliğinde olanlar (*İnsan Destanı*), atasözleri destanları (*Atasözleri Destanı-Levnî*), Hayvan destanları (*Hayvan Destanı-Âşık Ömer*), yaş destanları (*Yaş Destanı-Seyrânî*) ve değişik konularda söylenenler olmak üzere ayrılırlar.(DİZDAROĞLU, s. 91-101) (DİLÇİN, s. 315-334) (ONAY, s. 135-156)

Deyiş:(deyişleme, deyim) Halkın yüksek mânâlı manzumelere verdikleri addır. Deyiş deyim de okunur. Deyim güfte karşılığıdır ve terennüm mânâsını da bildirmektedir. Halk duyguların, düşüncelerin yansıdığı ve bir sanat eseri sayılan şiirlere bu adı vermiştir. (ONAY, s. 5)

Divan: Divan bağlama ailesinin tekne büyüklüğü ve sap uzunluğu bakımından en büyük sazdır. Genellikle sade ve süslemesiz

çalınır. Üç sıra, yedi tellidir. (YARDIMCI, s. 208)

Divan: Aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün kalıbıyla, gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde yazılan ve saz şâirlerince özel bir ezgiyle okunan, musammatları da olan şiirlere divan adı verilir. Divana saz şâirleri divani de derler. Dörtlüklerden oluşan (murabba biçiminde olan) divanlar, aaaa (aaba, abab, aab) bbba cccaş ekinde kâfiyelenmektedirler.

*Dilberâ gülşâne doğru gel dedim gelmem dedi
Bezmi-i âşıkâne doğru gel dedim gelmem dedi
Gel dedim gelmem dedi nedir murâdı dilberin
Yürü bizden yâne doğru gel dedim gelmem dedi. (Dertli)*
(DİZDAROĞLU, s.123-125) (DİLÇİN, s. 354-356)

Divani: Bk. Divan. (DİLÇİN, s. 354)

Dizi: Sıra, silk, bir cinsten şeylerin bir araya sıralanmasıdır. Dizi sözüne düzgün bir sıra ve düzgün söz mânâsı verildiğine göre, mevzun bir parça demek olan mısraın karşılığı olabilir. (Bk. Mısra) (ONAY, s. 9)

Dizişme: Saz fasıllarının haricinde bir şâirin sorusuna diğerinin karşılık vermesiyle oluşan nazımlara verilen addır.

Dadaloğlu

*Çeşme başı bekleyen kız
Koyma beni yollarından
Uzat bir suyun içeyim
Kıral kızı kurban gelin*

*Kıral kızı
Yayla yayla göçmedin mi
Soğuk suyun içmedin mi
Hiç de güzel seçmedin mi
Oğlan oğlan deli oğlan*
(ONAY, s. 212-216)

Duyug: Bk. Tuyuk

Düz Koşma: Âşık edebiyatında en çok rastlanan, âşıkların en çok kullandıkları biçimdir. Genel tür adı olan koşmadan ayırmak için klasik şemaya uygun düşen koşmalara düz koşma adı verilmektedir. Düz koşma, on bir heceli ve uyak düzeni ababcccb-çççb... şemalarına uyan koşma tipidir.

*Bir sabah uğradım göl kenarına
Sunam beni gördü yüzmeye durdu
Çalındı çırpındı çıktı kenara
Elâ gözlerini süzmeye durdu.*

*İstedim kendimi bu göle atam
Elimi uzatıp yavruyu tutam
Bir hayâl eyledim sarılıp yatam
Vefâsız gönlümü üzmeye durdu.*

*EMRAH şahin almış bugün yalçını
Yel estikçe döker bele saçını
Arz-ı hal eyledim visâl bacını
İnci dişlerini dizmeye durdu.
(DİZDAROĞLU, s. 74-75)*

Düzme: Düzme kelimesi düzmek aslındandır. Süslemek, yoluna koymak anlamlarına geldiği gibi uydurma söz anlamına da gelmektedir. Halk arasında anlaşılması kolay ve sade sözlü mânilere, türkülere düzme adı verilmiştir.(ONAY, s. 5)

Er Dolusu: Âşıkların rüyalarında içtikleri bir bade türüdür. Er dolusu içen âşıklar kahraman, yiğit ve gözü pek kişi olurlar. Sevdiği için ölümlü göğüs göğüse gelir. Maceraları kahramanlıkla doludur. (ONAY, s. 139)

Gazel: Gazeller aşk, ayrılık ve sevgilinin güzelliklerini dile getiren şiirlerdir. Aruzun her vezninde yazılabilen bu şiirlerde birinci beyitin mısraları diğer beyitlerin ikinci mısraları ile kafiyelidir. Beyit sayısı beş ve yedi arasında değişebilir. Birinci beyitine **matla**, ikinciye **hüsn-i matla** veya **şah beyit**,

sonuncuya **makta** adı verilir. Maktada şairin mahlası bulunur.

Saz ve halk şairlerine bu isimler yabancı değilse de, birinciye **bend**, sondan ikinciye **şâh beyit**, sonuncuya **imza beyiti** dedikleri bilinir. Hece vezniyle yazılan gazeller musammemat da olur. (ONAY, s.176-178)

Gevherî: Çankırı'da âşık koşmaları ey yâr, ey nağmesiyle başlayan bir ahenkle okunduğu için bu nağmelerle okunan koşmalara Gevherî adı verilir. Bu isimlendirmenin Gevherî'nin koşmalarının genellikle dört bentten oluştuğu ve hususi bir ahenkle okunduğu için verildiği düşünülebilir. (ONAY, s. 92)

Gilbut: Sivas yöresinde kullanılan bir sazdır. (YARDIMCI, s. 209)

Güzelleme: Halk şiirinde doğa güzelliklerini anlatmak ya da kadın, at gibi sevilen varlıkları övmek için söylenen şiirlere güzelleme adı verilmektedir.

*Dinleyin ağalar medhin eyleyim
Elma yanaklımın kara kaşlımın
O gül yüzlerine kurban olayım
Dal gerdanlımın da sırma saçlımın*

*O yârin açılmış gülü goncedir
Boyu fidan belli gayet incedir
Mutâbık fakirce hemen bencedir
İpek poşulumun güneş başlımın*

*Bir yol öpemedim kara gözünden
Geçilmez ki cilvesinden nazından
Hokka dehânından şirin sözünden
Kiraz dudaklımın inci dişlimin
(Noksânî)*

(DİLÇİN, s. 337-338) (ONAY, s. 296-299)

Halk Şâiri: Halk şâiri teriminin şimdiye kadar belirleyici bir tanımı ve sınırlaması yapılmamıştır. Bu terim, bir genellik taşır ve âşıklarla kalem şuârasını içine

almaktadır. Halk şâiri denilince her ikisi de kast edilmektedir.

(DİZDAROĞLU, s.20)

Halk Şiiri: Halk şiiri terimi, halk içinden yetişmiş kişilerin, âşıkların, ozanların, ya da adları bilinmeyen halk sanatçılarının hece ölçüsü ile ve özel biçimlerde ortaya koydukları manzum ürünleri kapsamına almaktadır. Halk şâiri alanına hem âşıkların, saz şâirlerinin, kalem şuarasının ortaya koydukları bireysel ürünler hem de ilk yaratıcısı bilinmeyen anonim ürünler girmektedir. (DİZDAROĞLU, s. 7)

Hâne: Bir şiirin her beyitine ya da dörtlüğüne saz şâirleri hâne adını vererek diğerlerinden ayırırlar. Birinci hane, ikinci hâne ...gibi. (ONAY, s. 20)

Hicviye: Bk. Taşlama

Kahramanlık Şiirleri: Halk şiiri türlerindedir. Savaşlar sırasında, kahramanlığa, vatan sevgisine, hamiyet ve şecaati tahrike yönelik söylenen şiirlere hamasiyât ya da kahramanlık şiirleri adı verilmektedir. Harp destanları en güzel misalleridir.

Eğil dağlar eğil üstünden aşam

Yeni talim çıkmış varam alışam

gibi türkülerle sarı Zeybek, Genç Osman, Ger Ali, Ey Gaziler, Pilevne: Çello gibi türküler, destanlar bu türe dahildir. Milli nefesleri de buraya dahil edebiliriz. (ONAY, s. 277)

Kalem Şuârası: Halk arasında okuma yazma bilen, belirli bir öğrenimden geçmiş, saz çalamayan, şiirlerini genellikle aruz vezniyle söyleyen şairlere kalem şuârası adı verilir. Bu ad, müfret olarak kullanılmaktadır. *Çankırılı Zahmî, Bayburtlu Zihnî, Yozgatlı Nâzî* gibi. (ONAY, s. 5)

Kalenderi: Kalenderi sözcüğünün nereden doğduğu konusunda belgelere dayalı kesin bir şey söylemek pek mümkün değildir. Halk

şiirinde kalenderi, aruzun mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün kalıbıyla yazılan ve özel bir ezgiyle söylenen şiirlere denir. Kalenderiler de dîvânlar, selîsler, semâiler gibi gazel, murabba, muhammes, müseddes biçimlerinde olabilir. Yapılarına göre üçe ayrılır: Aruzun özel bir kalıbıyla gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde olanlar, ayaklı (yedekli) kalenderî (Bk. Ayaklı Kalenderi), hece ölçüsüyle ve dörtlük biçiminde olan kalenderîler. Bu tür kalenderilerde bir dörtlüğün üçüncü dizesi ondan sonraki dörtlüğün birinci dizesi olarak aynen tekrarlanır. Yalnız, son dörtlükte uyak, anlam ve uyum bozulur.

(murabba biçiminde kalenderî)

Gönlüm seni ey şûh-ısitemger sever oldu

Hicrin bana âh kim neler etti neler oldu

Sensiz geceler hemdemim âh-i seher oldu

Her saat-ı hicrin bana bin yıl kadar oldu

Feryâd ü figanım bu gece arşa dayandı

Derd ü gam ile dîdelerim kane boyandı

Firkat günü âh böyle uzandıkça uzandı

Her saat-ı hicrin bana bin yıl kadar oldu.

(*Gedâyî*)

(DİZDAROĞLU, s.131-137) (DİLÇİN, s. 359-360) (ONAY, s. 194-206)

Kesik Kerem: Koşmaların okunduğu diğer bir âhenge kesik kerem adı verilir. (ONAY, s. 93)

Kıt'a: Dört mısradan ibaret başlı başına ve tam bir mânâ ifade eden şiirlerdir. Çeşitli şekilleri vardır. Aruza göre kıt'alarda beyitler en az dört, en fazla yedi olur. Halk ve saz şairleri bentlere de kıt'a derler. Bu nedenle kıt'anın şekli yerine göre değişmektedir. Halk edebiyatında mâni ve tuyuglar dışında müstakil kıt'alara az tesadüf edilmektedir. (ONAY, s. 67-71)

Koçaklama: Coşkun ve yiğitçe bir üslupla savaş ve döğüşleri anlatan şiirlerdir. Halk şiirinde en güzel koçaklama örneklerini Köroğlu vermiştir.

Şâhlar şâhı divan açar
Divan gümbür gümbürlenir
Merd dayanır nâmerd kaçır
Meydan gümbür gümbürlenir

Yiğit kendini öğende
Oklar menzili döğende
Şeş-per kalkana değende
Kalkan gümbür gümbürlenir

Ok atılır kal'asından
Hak saklasın belâsından
Koroğlu'nun nârâsından
Her yan gümbür gümbürlenir.
(Koroğlu)

(DİLÇİN, s. 341-342)

Kopuz: Şimdiki bağlama cinsi telli sazların atasıdır. Saplı, armudi ya da üç kenar gövdeli, teknesi deriyle kaplı, önceleri iki ya da üç kıl telli olup ses perdeleri yokken, Anadolu'ya gelince (tahminen XIV. yüzyılda) madenî tel takılmak ve bağırsak kirişten ses perdeleri bağlamak suretiyle oldukça gelişmiş bir şekil almış ve saz adı ile anılmaya başlamıştır. (YARDIMCI, s. 208)

Koşma: Halk şiiri türlerinden en çok sevileni ve kullanılanıdır. Bu terim, dört heceli bentlerden oluşan, dörtlük sayısı 3-5 arasında değişen, ancak beşten fazla da olabilen, hece ölçüsünün on bir heceli kalıbıyla söylenen, 6+5 ya da 4+4+3 duraklı olabilen ve özel bir uyak örgüsü bulunan saz şairlerinin eserleri için kullanılır. Uyak düzeni genellikle şöyle olur: baba-ccca-ddda... İlk dörtlüğün uyak düzeni xaxa ya da bbba biçiminde değişebilir. Genellikle lirik konularda yazılır. Aşk, sevgiliye kavuşma isteği, ayrılık, doğa ile ilgili duygu ve düşüncüler koşma ile anlatılmıştır. Öğüt veren, talihten yakınan koşmalar da vardır.

Saz şairlerince koşma, belli biçimdeki şiirlerin değil, özel bir ezgiyle söylenen şiirlerin adıdır. Koşma tür anlamı dışında, bir ezginin de adıdır.

Şair koşmanın son dörtlüğünde mahlasını söyler. Şairin mahlasının bulunduğu son bent beyitine **imza beyiti, karalama, şah beyit, mühür beyiti** vb. adlar verilebilir. Koşmanın yerleşik biçimi, hece ölçüsünün on birli kalıbına uyandır. Bunun dışındakilerin koşma diye adlandırılması ezgilerinden dolayıdır. Koşmalar ezgilerine ve yapılarına göre iki guruba ayrılırlar.

Hece sayısı ne olursa olsun özel bir ezgiyle okunan parçalar halk arasında koşma olarak adlandırılır. Özel ezgiyle okunan koşmalarla koşma adına bağlı başlıca ezgiler şunlardır. Acem koşması (bk. Acem koşması), Kerem, Kesik Kerem (bk. Kesik Kerem), Gevherî (bk. Gevherî), Ankara Koşması, (Bk. Ankara Koşması) Elpük Koşması, Yelpük Koşması, Bayındır Koşması, Sivrihisar Koşması, Sümmâni, Bülbül Koşması, Topal Koşma (Bk. Topal Koşma)

Yapılarına göre koşma çeşitleri ise: düz koşma (Bk. düz koşma), yedekli koşma (Bk. yedekli koşma), musammat koşma (Bk. musammat koşma), ayaklı koşma (Bk. ayaklı koşma), zincirbent ayaklı koşma (Bk. zincirbent ayaklı koşma) zincirleme (Bk. zincirleme), koşma-şarkı (Bk. koşma-şarkı)

Anadolu halk şiirinde, on beşinci yüzyıl ve daha öncesiyle ilgili, saz şairlerinin malı olan, koşmaların varlığından haberli değiliz. Koşma, saz şairlerince, özel bir ezgiyle söylenir. Ezginin değişmesi koşmayı, koşma tipindeki türkülerden, varsağılardan vb. halk şiiri türlerinden ayırır.

Eğer benim ile gitmek dilersen
Eğlen güzel yaz olsun da gidelim

Bizim iller kıraçlıdır aşılmaz
Yollar çamur kurusunda gidelim

Aşamazsın Karaman'ın ilini
Köprüsü yok geçemezsin selini
Gerdan yaylasının perçem belini

Lale sümbül büürsün de gidelim.

(Karacaoğlan)

(DİZDAROĞLU, s. 68-85) (DİLÇİN, s. 305-315) (ONAY, s. 92-105)

Koşma-Şarkı: Kuruluşça şarkıya benzeyen koşmalardır. Türkülerde dördüncü dizeler kavuştak halinde olduğundan, koşma- şarkıya türkü de denilir.

İki dilber gördüm güller içinde

İkisi de nazlı; cana uygundur

İsmi gizlerim diller içinde

Biri nazlı kuğu, biri toygundur.

Kaçan bir naz ile eylese reftâr

Kemend-i zülfünü eyleyip etvâr

Şehr-i melâhatle ol şîrin- güftâr

Biri nazlı kuğu, biri toygundur.

Ruhları açılmış bir verd-i ahmer

Kaşları hilâldir hem ıyd-ı ekber

Güzellik tahtında ol iki server

Biri nazlı kuğu, biri toygundur.

(Gevherî)

(DİZDAROĞLU, S. 83-84) (DİLÇİN, s. 309-310) (ONAY, s. 106-108)

Kövür: Gaziantep ve yöresinde kullanılan 8-12 telli saza verilen addır. (YARDIMCI, s. 209)

Kubur: İçal yöresi köylerinde kullanılan tek telli bir saz çeşididir. (YARDIMCI, s. 209)

Leb Değmez: (Dudak Değmez) Âşıklık geleneği içinde, âşıkların ustalıklarını sergilemek için bir nev'i söz hüneri olarak baş vurdukları bir gelenektir. İçinde (b, p, m, v, f) dudak ve diş-dudak sesleri bulunmadan söylenen şiir demektir. Atışmanın en zor biçimi olup, âşıkların dudakları arasına iğne koyarak yarıştıkları zor bir atışma türüdür. Karşılıklı birer şiir ya da yaygın olarak karşılıklı dörtlükler söyleyerek yapılmaktadır. (YARDIMCI, s. 183-184)

Lugaz: Bir çeşit muammadır. Muammadan farkı, çözümünü kolaylaştıracak gizli izah içermesidir.

Ol nedir ki âlem ona dolanır

Kulağın büktükçe ağzın sulanır

(çeşme musluğu)

(ONAY, s. 382-383)

Mahlâs: Halk edebiyatında mahlas geleneğe bağlı olarak uygulanan bir kuraldır. Âşıklar, mutlaka son dörtlükte mahlaslarını kullanırlar. Âşık, geleneğe uygun olarak kullanacağı mahlâsı şu yollarla alır: 1. Mahlâsını kendi seçerek alabilir. a) Adını, soyadını mahlâs olarak kullanır b) Yaşayışına ve sanatına uygun olarak kendi seçtiği bir ismi mahlâs olarak kullanabilir 2. Bir usta âşıktan, imam, pir ya da mürşitten alma a) Usta âşık, sınav yapabilir b) Usta âşık çırağının durumuna göre bir mahlâs verebilir c) Şeyh ve pirin manevî tesiriyle mahlâs alabilir 3. Rüyasında bade içerken âşık olabilir. (YARDIMCI, s. 129-135)

Mecmua: Klasik kültürümüzün ürünlerinden olup, içinde aydın kesime ait edebî, dinî, tarihî ve tasavvufî eserlerden seçilmiş metinlerin yer aldığı elyazması kitaptır Mecmualar halk kültürü bakımından da önem taşımakla beraber bu önem cönkler kadar değildir. (YARDIMCI, s. 213)

Mersiye: Bk. Ağıt

Mesnevî: her beyitin kafiyesi yekdiğerlerini göre değışen ve beyitlerinin sayısı kestirilemeyen şiirlere Divan şâirleri mesnevi, saz şairleri **nazım** adını vermektedirler. Azeriler düzmek aslından **düzgi, düzgü** demektirler. Biz dizmek aslından **dizgi** diyebiliriz.

Büyük kıssalar, vak'alar, mevzeler hep bu şekilde yazılmaktadır. Bunda veznin belirli bir şekli yoksa da on bir hece ile

yazılması mu'taddır. İlk nazım şeklinin seci'li sözler, cümleler olduğu ve bu cümlelerin daha sonra mevzun mesnevi şeklini aldığı sanılmaktadır.

*Oğlandır oktur
Her evde yoktur*

*Kız mudır nazdır
Bin altın azdır*

*Dinle imdi bu sözü şerh edeyin
Birin birin anı sana diyeyin
Pâdişâh hikmeti kıdemden idi
Bu birkaç sözü Âdemden idi
Bir muhtasar cihân, iki cihânca
Bakar isen bana yüz bindir anca
(Yunus Emre)
(ONAY, s. 24-28)*

Meydan Şairi: Saz şairlerinden Bektaşî tarikatına mensup olanlarına bu ad verilmiştir. (ONAY, s. 5)

Mısra: Başlı başına tam bir mânâyaya gelen, yahut başka parçaya bağlı olan ölçülü bir parçadır. Aruz ve saz şairlerince adı mısra ise de, halk şairleri **satır** da diyorlar. En uygun karşılığı **dizidir**. (Bk. Dizi) (ONAY, S. 9)

Muamma: Halk şiirinde muamma bir kimsenin ya da varlığın adını gizleyen şiir demektir. XIV: yüzyılda Divan şairleri arasında ilgi gören muamma ve lugaz da ha sonraları âşıklar tarafından da benimsenmiş ve zaman içinde bir gelenek halini almıştır. Ancak Divan edebiyatındaki muamma ve lugazlarla halk şiirindeki askı (muamma) farklı uygulamalardır.

Bir memlekete gelen saz şairleri o memleket şairlerine meydan okumak amacıyla muamma asarlardı. Muamma asmak ve muamma indirmek bir takım törenlerle olurdu. Şair, muammasını ve hall suretini günlerce evvel bir zarf içinde kahveciye teslim eder, o da çekmecesinde saklardı. Yalnız muamma duvara asılırdı (askı geleneği). İndirileceği zaman muammayı asan şair bir gazelle

muammayı hall edenler olup olmadığını sorardı. Cevap alamazsa yine kendisi bir şiirle hall ederdi. Eğer memleket şairleri muammayı çözmüşlerse muammayı indirmek önemli bir hadise olarak karşılanırdı. Muammanın hızla çözülmesi âşıkların zekâlarının derecesine ve ustalıklarına bağlıdır. Muammayı hall eden memleket şairleri, saz eşliğinde cevabı söylerler. Muamma her zaman kahve duvarına asılmaz, bazan da bir usta âşık yazdığı bir muammayı bir başka âşığa göndererek çözmesini ister. 1968 yılında Çıldır'ın Aydıngün köyünde Âşık Şeref Taşlıova'ya bir muamma asarlar:

*Dört ağacın üzerine kurulmuştur yapısı
Baştan aşağı bakınca yanyanadır kapısı
Bazan üstünde gezersin bazan duvarda olur
H harfiyle çift kelime muammanın hepsi*

Hane (tezgâh) ve halıyı kasteden muammayı Taşlıova şu şiiri ile çözer:

*Dört ağaçtan hoş yapılmış sanki kapısı
Hem gerili hem yanyana iplerinin hepsi
Yere sersen evi bezer duvarda göze değer
Hane ile halı olur h harflidir ikisi
(YARDIMCI, s. 187-191) (ONAY, s. 379-381)*

Musammat Koşma: Dizelerinde iç uyak bulunan koşmalara musammat koşma adı verilir. Musammat koşmalarda her dize, aynı uyakta iki parçaya bölünmüştür. Ancak kimi zaman dizelerin hece sayısı birbirine eşit düşmeyebilir. Başka bir deyişle bazı dizelerin hece sayısı on birden eksik ya da fazla olabilir.

*Sevdiğim bir dilber /gönül serveri
Dudağı sükkeri /em emcesine
Gezmişim her yeri /böyle bir peri
Görmedim ekseri /âdemcesine*

Sevdaya dûtş eder laşkı cûş eder

*Her sözü gûş eder lferamûş eder
Cilve cünbüş eder lhatırı hoş eder
Badeler nûş eder lhemdemcesine
(Yesârî)
(DİZDAROĞLU, s.) (DİLÇİN, s. 311-312)
(ONAY, s. 109-112)*

Musammat Semâi: Her beyiti dört parçadan ibaret şiirlerdir Diğer semâilerle vezin ve şekilce aynıdır.

*Hakikat câyıdır cânâ bizim meyhânemiz
şimdi
Sirişk-i âşıkân-âsâ dolar peymânemiz şimdi
(Tokatlı Nuri)
(ONAY, s. 187-190)*

Müfred: Bir müstakil beyitin iki mısraının kafiyeleri aynı değilse buna saz ve divan şairleri tarafında müfred adı verilmektedir. Kalem ve saz şairleri aruz vezniyle yazdıkları gazel, kalenderi ve divanların sonunda aynı ya da farklı bir vezinde mısraları kafiyeli bir beyit ya da kafiyesiz bir müfred bulundurulur. Cönklerde beyit ya da müfred adıyla geçer. (ONAY, s. 20)

Mürâcaa: Bk. Dedim-Dedi

Nazım: Bk. Mesnevî

Ozan: Ozan sözcüğü tarih boyunca anlam değişikliklerine uğramıştır. Ozanlar ilk zamanlarda büyücü, oyuncu, hekim, şarkıcı ve çalgıcı görevlerini yüklenmişlerdir. Sonraları, şiirin hem ezgisini, hem sözünü, hem de çalgıyı anlatır oldu. Üçüncü aşamada, şair-çalgıcı yani kopuzlarıyla şiirler söyleyen halk şairi anlamında kullanılmaya başlandı.

Saz şairleri işte bu ozanların torunlarıdır. Ozanlık geleneği, on beşinci yüzyıldan bu yana, saz şairlerinde, değişik biçimlerde varlığını sürdürmektedir. (DİZDAROĞLU, s.17)

Oyanmak: Çankırı'nın alevî köylerindeki ümmi âşıkların bir şairin şiir söylemeye

başladığı tarihi ifade ederken kullandıkları sözcüktür. Bu tabir daha çok tarikata dair şiirler, nefesler söyleyen şairler hakkında kullanılmaktadır. Şairde şuurun uyanmasını ifade eder.(ONAY, s. 5-6)

Pir Dolusu: Âşıkların içtikleri bade türlerindedir. Pir dolusu içen âşıklar cefa çekerler, sevdalara düşerler, sevgililerinin arkasından yanar tutuşurlar. Bunlar kahraman değillerdir. Vefâkâr ve fedâkâr âşıklardır. Ercişli Emrah, Âşık Kerem, Âşık Sümânî, Âşık Şenlik gibi. (YARDIMCI, s. 140)

Sağıt: (Tasvir) Baharı, yazı, kışı, hayvanları, çiçekleri hülâsa bir hal, bir mahal ve bir olayı tasvir eden şiirlerdir. Bunlar kısmen türkülerde, mânilerde ve daha çok destanlarda bulunur. Baharı tasvir eden aruzla yazılmış rebiiyeler cönklerde **bahariyye**, kıştan bahsedener de **şitaiyye** adıyla geçer. (ONAY, s. 300-304)

Satır: Bk. Mısra

Satranç: (Şatranç) Aruzun müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün kalıbıyla , musammat gazel biçiminde yazılan şiirlere verilen addır. Her dize iki eşit parçaya bölünür ve iç uyak bulunur. Musammat dizeler alt alta yazılırsa müfte'ilün müfte'ilün ölçüsünde ve dörtlüklerden oluşan bir biçim ortaya çıkar. Satranca **şatranç** adı da verilmektedir. Hece ölçüsünün 8+8 kalıbına da uymaktadır.

*Sevdi gönül püseri /sanatı terzi güzeli
Hüsnünü bir muhtasarı lşerh ederek söylemeli*

*Matlânın fâikını /sohbetinin lâyıkı
Ben gibi bir âşıkını leylemiş aşkıyla deli*

Düştü gönül çâresine /kaşlarının kâresine

Çehre-i mehpâresine /yandı derûnum görelî
(Erzurumlu Emrah)
(DİZDAROĞLU, s. 137-139) DİLÇİN, s. 362)
(ONAY, s. 157-163)

Saz: Âşıklar deyişlerini bugün saz, eskiden kopuz denilen (Bk. kopuz) adı verilen telli bir çalgı eşliğinde söylemişlerdir. Âşıklara saz şairi denilmesinin nedeni de budur. (YARDIMCI, s. 206)

Saza çıkmak: Âşıklık geleneği içerisinde genç âşğın usta ve devrân sürmüş âşık yanında yıllarca çıraklık ettikten sonra ustasının izniyle nâsibini aramaya çıkması. (YARDIMCI, s. 210)

Selîs: Saz şairlerinin aruzun feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün kalıbına uyan şiirlerine denir. Selîs de divan gibi ya gazel örgüsündedir ya da murabba, muhammes, müseddes biçimindedir. Uyak şeması divan gibidir. Selîsin en fazla yazılan tipi gazel biçiminde olanıdır. Hece ölçüsünün 15'li kalıbına da uyan selîslerin en belirgin özellikleri özel bir ezgiye sahip olmalarıdır. On dokuzuncu yüzyıldan önceki saz şairlerinin eserleri arasında selîslere rastlanmamaktadır.

Gide mi haşre kadar hüzn ile firkat acabâ
Yoksa hâsil ola mı yar ile vuslat acabâ

O mürüvetsiz o zâlim o sitemkârenin âh
Ere mi dâmenine dest-i meserret acabâ
(Tokatlı Nuri)

(DİZDAROĞLU, s. 126-127) (DİLÇİN, s. 359-360) (ONAY, s. 179-780) (YARDIMCI, s. 348)

Semâi: Semâi sözcüğü Arapçadır. Bir kurala bağlı olmadan işitilerek öğrenilen anlamındadır. Halk şiirinde hece ölçüsüyle ve aruz ölçüsüyle yazılan iki türlü semâi vardır.

Hece ölçüsüyle yazılan semâiler, biçimce koşmanın aynısıdır. Uyak düzeni koşmada olduğu gibidir. Sadece dizelerindeki hece sayısı yönünden koşmadan ayrılır. Semâiler,

hece ölçüsünün sekizli kalıbıyla yazılırlar. Ya 4+4 ya da duraksız olurlar. Dörtlük sayısı 3-5 arasında değişir. Dörtlük sayısı beşten artık olan semâiler azdır. Semâilerde daha çok sevgi, doğa, güzellik gibi konular işlenir. Koşmaya göre daha canlı ve kıvrak bir üslubu vardır. Semâiler kendilerine özgü bir ezgiyle okunur.

Gönül gurbet ele varma
Ya gelinir ya gelinmez
Her dilbere meyil verme
Ya sevilir ya sevilmez

Yürüktür bizim atımız
Yardan atlattı zatımız
Gurbet elde kıymatımız
Ya bilinir ya bilinmez

Bahçemizde nar ağacı
Kimi tatlı kimi acı
Gönüldeki derd ilacı
Ya bulunur ya bulunmaz

(Erzurumlu Emrah)

Aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazılan gazel, murabba, muhammes, müseddes biçimindeki şiirlere de semâi adı verilmektedir. Uyak düzeni divan ve selîste olduğu gibidir. Üç türüdür: 1. Gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde olanlar. 2. Musammat semâi (Bk. musammat semâi) 3. Ayaklı (yedekli) semâi (Bk. ayaklı (yedekli) semâi) *Vefâsın görmedim ol şûha meftûn olduğum kaldı*
Düşüp sevdâsına âlemde mahzûn olduğum kaldı

Görüp gözyaşına rahm etmedi devletlü sultânım
Döküp âb-ı sirişki dâde pür-hûn olduğum kaldı

Cefâ vü cevre râzı olurdum ben o dildârın
Ana va'dettiğim cân işte medyûn olduğum kaldı
(Dertli)

(DİZDAROĞLU, s. 89-90-127-130)
(DİLÇİN, s. 334-335-356-359) (ONAY, s. 187-193) (YARDIMCI, s. 348-350)

Soru - Cevap: (Atışmalı çözümlü muamma, muamma-atışma) Âşık karşılaşmalarında çok önemli bir bölüm olan bu bölümde, iki âşık birbirini bilgi ve sanat yönünden çeşitli konularda çok zor ayaklara baş vurarak sınava tabi tutarlar. Ayak açan âşık genellikle dar ayak da denilen zor uyak bulunan sözcükleri ayak olarak verdiğinden âşıklar ayak bulamayıp bağlandıkları için bu atışma türüne **bağlama** adı da verilmektedir.

Soru-cevaplı bu deyişmede âşıklardan biri diğerine soru sorar. İkinci âşık soru soran aşığın açtığı ayağa bağlı kalarak sorulan sorunun doğru cevabını taşıyan bir dörtlük söylemek zorundadır. Ayak açan aşığın soruları bitip hepsi doğru olarak cevaplanmışsa ikinci âşık yeni bir ayak açarak bu defa o karşısındakine sorular sorar. Sorulara gereği gibi cevap veremeyen âşık bağlandı sayılır ve bağlanan âşiğe **Tutuk Âşık** adı verilir.

Soru-cevap adı verilen atışmanın bu şeklini âşıklık geleneği içinde ayrı bir uygulama biçimi olan muamma (askı) ile karıştırmamak gerekir. (YARDIMCI, s. 180-182)

Şair: Düğünlerde çalgı çalan ve türkü söyleyen kadınlara Bolu kadınları şair der. (YARDIMCI, s. 6)

Şathiyat: Dudaklarda bir tebessüm uyandırabilen manzumelerdir. Şathiyatın en güzel örneklerini destanlarda buluruz. Turâbî'nin Zampara Destanı, Seyrânî'nin Nasihat Destanı gibi. (ONAY, s. 357-365)

Şeştar: Kopuzun Mevlânâ tarafından bazı değişikliklere uğratarak altı telli bir saz haline getirildiği ileri sürülen bir biçimdir. Yunus Emre'nin şiirlerinde de rastlanılan şeştar, şeşhane olarak da bilinir. (YARDIMCI, s. 209)

Şeşhane: Bk. Şeştar

Tambura: Bir bağlama çeşidi olup ikitelli Kazak-Kırgız çalgısı "dombra"nın bugünkü halidir. Kısa saplı bağlama ile aynı büyüklükte tekneye sahiptir. Üç sıra yedi telli bir sazdır. Uzun saplı bağlama gibi çalınır. (YARDIMCI, s. 209)

Tanzir: Bir şiirin vezin ve kâfiyesini, üslup ve mevzuunu taklit etmektir. Böyle şiirlere divan ve saz şairleri nazire derler. Fasıl arasında irticalen nazire söylemek âdettir, söyleyemeyen mağlup olur. (ONAY, s.341-346)

Taşlama: Bir kimseyi yermek ya da toplumun bozuk yönlerini eleştirmek amacıyla yazılan şiirlerdir.

Bir vakte erdi ki bizim günümüz

Yiğit belli değil mert belli değil

Herkes yarasına dermân arıyor

Devâ belli değil dert belli değil

Fark eyledik âhir vaktin yettiğin

Merhamet çekilip göğe gittiğin

Gücü yeten soyar gücü yettiğin

Papak belli değil kürt belli değil

(Ruhsâtî)

(DİLÇİN, s. 339-340) (ONAY, s.313-332)

Taşlama-Takılma: Âşıklık geleneği içinde yer alan atışmanın bir çeşididir. Âşıklar bazen ayak açıp söyleşerek birbirlerini denedikleri gibi bazan da verilen bir ayak üzerine kıyasıya atışabilirler. Taşlamada âşıklar toplumun ya da birbirlerinin kusurlarını ve çirkin yanlarını birbirlerine takılarak karşılıklı birer dörtlükle mizâhî bir hava içinde dile getirirler. Sonunda atışma tatlıya bağlanılarak bitirilir. (YARDIMCI, s. 177-179)

Tecnis: Bütün uyakları cinaslı olan koşmalara verilen addır.

Rahn etmedi el göğüste yüz yerde

Kan ağladım boyun burdum o yâre

Eyoah uslanmadım belki yüz yerde

Ayak çaldım başım vurdum o yara

*Hasta gönül baştan başa yarasın
Kocalıkta ne sorarsın yâra sin
Kays bana gösterdi ciğer yarasın
Benzemiyor buna gördüm 𐤀𐤃𐤃𐤃*

*Huzûri dertlidir sâdık yârine
Dertsizlerin ağyârı ne yârı ne
Yâr va'd etti gelmesini yarına
Yara yarem karşı durdum oyâre
(Huzûri)*

(DİLÇİN,s. 310-311) (ONAY, s.127-134)

Topal Koşma: Çankırı'da bir raks havasına da topal koşma derler. (ONAY, s.93)

Tutuk Âşık: Bk. Soru-Cevap

Uçlama: Her mısraın ilk harfi, memduhun isminin bir harfinden ibaret olan ve böylelikle onun ismini teşkil eden nazımlara Fransızlar **acrostiche** biz ise uçlama adını veririz. Divan ve saz şairlerimiz de bu yolda ve başka şekillerde şiirler yazmışlardır. Mısraların birinci harflerini alarak yapılan uçlamalar olduğu gibi her beyitte yalnız birinci mısraların birinci harflerini alarak yapılan uçlamalar da vardır. (ONAY, s. 388-397)

Usta-Çırac: Âşık edebiyatında yüzyıllar boyunca yaşatılan geleneklerin en önemlisidir. Gelenek gereği, icracılık ve âşığın şâirlikteki ustalığı için üstât da denilen usta bir âşığın yanında uzun süre ders alması benimsenmiştir. (YARDIMCI, s. 167-169)

Varsağı: Koşma türünün özel bir ezgiyle söylenen biçimine verilen addır. Bu tür adını Güney Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Varsak Türklerinden almıştır. Uyak düzeni semâide olduğu gibidir. Dörtlük sayısı 3-5 arasında değişir. Ancak beşten artık da olabilir. Hece ölçüsünün sekizli kalıbıyla yazılmakla beraber on bir heceli varsağılar da vardır. Semâi ile varsağı arasındaki ayrım ezgilerindedir. Varsağılarda mertçe bir üslup

vardır. Ancak içinde hey, behey, bre gibi ünlemlerin yer aldığı her şiir varsağı olmayabilir. Konuları bir acıyı ya da üzüntüyü belirtecek yolda da olabilir.

Varsağı sözcüğü eski kaynaklarda türkü sözcüğü ile anlamdaş olarak kullanılmıştır. Halk edebiyatında bu türün en güzel örneklerini Karacaoğlan vermiştir.

*Bre ağalar bre beğler
Ölmeden bir den sürelim
Gözümüzde kara toprak
Dolmadan bir dem sürelim*

*Aman hey Allahum aman
Ne aman bilir ne zaman
Üstümüzde çayır çimen
Bilmeden bir dem sürelim*

*Buna felek derler felek
Ne aman bilir ne dilek
Âhir ömrümüzü helâk
Etmeden bir dem sürelim*

*Karacaoğlan der cânân
Güzelim sözüme inan
Bu ayrılık bize heman
Ermeden bir dem sürelim*

(Karacaoğlan)

(DİZDAROĞLU,s. 83-88) (DİLÇİN, s. 335-337)

Vezn-i Âher: Her dizesi ilk üçü birbiriyle uyaklı olmak üzere dört eşit parçaya bölünebilen, her parçanın ardından geldiği dizelerin başında tekrarlandığı ve öteki parçaların da birbirini izlediği şiirlerdir. Genellikle aruzun müstef'ilâtün müstef'ilâtün müstef'ilâtün kalıbıyla ve murabba biçiminde yazılır. Bir bentteki dizelerin her parçası aynı harfle gösterilirse, bendin şeması: abcç bcçd cçde çdef olur. Birkaç bentten oluşan vezn-i âherin uyaklarının genel şeması divan, selîs ve kalenderî de olduğu gibidir.

Üftaden oldum/gülm gibi soldum/ sor bana
noldum/ cevrinle cânân

Gül gibi soldum/ sor bana noldum/cevrinle cânân/
oldum perişân

Sor bana noldum/cevrinle cânân/ oldum perişân/ey
fitne devrân

Cevrinle cânân/ oldum perişân/ey fitne devrân/âhir
zamansın

(Tokatlı Nuri)

Seyrek olmakla birlikte üç dizeli vezn-i âherde
vardır. Bu tür vezn-i âherde iç uyakların
durumu da değişiktir. Genel uyak şeması ise
aab-ccb-ççb... şeklindedir.

(DİZDAROĞLU, s. 220-221) (ONAY, s. 160-
163)

Yakım: Güfte ve besteli nazım demektir.

(ONAY, s. 5)

Yedekli Divan: Bk. Ayaklı Divan

Yedekli Kalenderi: Bk. Ayaklı Kalenderi

Yedekli Koşma: Doğu Anadolu ve Azeri
alanına giren bölgelerdeki saz şairlerinin
kullandıkları koşma çeşididir. Yedekli
koşmanın iki değişik biçimi vardır. Birincisi
koşma-mâni karışımı olanıdır. Bu tür yedekli
koşma da koşma beyitlerinin arasına, aynı
uyakta, bir bayatı kıtası ya da uyak şeması
mâniye uymayan, yedi heceli kıtalar girer.

Hâb-ı nazda yatar iken uyandım

Bir bâde verdiler nûş edip kandım

İçtim badeyi kandım

Âb-ı hayattır sandım

Ben bir ateşe yandım

Aşkın atına bindim

Yeri göğü dolandım

Bu yerde de avlandım

Seni buldum bir çobana efendim

Kudret kanadımı çalsam el kınar

(Zülâlî)

Yedekli koşmanın ikinci çeşidi ise, yedekli
beşli koşmadır. Hece ölçüsünün sekizli kalıbı
iledir. Her bentte iki kıta bulunur. İlk kıta beş,
ikinci ve yedek sayılan kıta dört dizelidir.

Uyak şeması şöyledir: aaabb-cncn-çççdd-
cncn-eeeff-cncn

Mekr ü hîle vermedi bâr

Oldu Zivîn-Düzü mezar

Düşman hâli feryâd ü zâr

Tuttu yolu düz Revan'a

Moskof kaçar yana yana

Ordu gelir dağlar aşâ

Osmanlılar şânın koşa

Artırdın ey Muhtar Paşa

Binler yaşa, binler yaşa

El uzatan nazlı yurda

Hep mahvolur bu uğurda

Moskof gebersen de burda

Bir dahi göz dik de görem

Moskova'ya kadar sürem

Dedi şanlı ordu yaşa

Osmanlılar şânın koşa

Artırdı Kurt Hakkı Paşa

Binler yaşa, binler yaşa

(Ardahanlı Sarı Hakkı Efendi)

(DİZDAROĞLU, s. 75-79)

Yedekli Semâi: Bk. Ayaklı Semâi

Zincirbent Ayaklı Koşma: Ziyadeler,
zincirleme tipindeki koşmalara eklenirse
bu tip koşmalara zincirbent ayaklı koşma
adı verilir.

Gani Mevlâm düştüm aşkın oduna

Aşk oduna düştüm ciğerim kebâb

Söyündürmez âb

Âb akıyor benim iki gözümünden

Gözümünden akan yaş hep olur şarâb

Kerem et yârâb

Kerem et yârâbbi halim yamandır

Yaman oldu halim sana ıyandır

İyan oldu beyan âhir zamandır

Âhir zaman oldu oku dört kitâb

Bulasın sevâb

(Zahmî)

(DİZDAROĞLU, s. 81-82)

Zincirleme: (Zincir-bend) Bentlerinin dördüncü dizesinin uyaklı sözcüğü, bir sonraki dörtlüğün ilk dizesinin başında yinelenen koşma ve destanlara denir. Zincirleme biçimine ezberlemeyi kolaylaştırdığı için daha çok destanlarda rastlanır.

*O ki yaratık dık türâb-ı Tûr'dan
Perverdigâr Hak Sübhân'ı biliriz
Türâbın aslını yarattın nûrdan
Nûrdan evvel bir mekâmı biliriz*

*Mekânda var iken nice bin seher
Anı ziyet kıldı ne mürg-i meher
Günde yetmiş kere eyledi teher
Ekl ettiği rızık u nâmı biliriz
(Zülâlî)*

(DİLÇİN, s. 314) (ONAY, s. 118)
(DİZDAROĞLU, s. 82-83)

Yunkar: Çöğürün sadeleşmiş bir biçimi olan ve bağlamaya çok benzeyen bir saz çeşididir.(YARDIMCI, s. 209)